

Kovács, Ágnes Zsófia. 2025. *The Memory of Architecture in Edith Wharton's Travel Writings*. New York: Routledge, 212 oldal, ISBN9781003442189

Edith Wharton munkásságának az átlagos olvasó számára kevésbé ismert, de nem elhanyagolható aspektusára világít rá filológusi módszerességgel Kovács Ágnes Zsófia nemrégiben megjelent könyve. A női irodalom és a feminista tudományok nézőpontját is érvényesítő angol nyelvű kötet jelentős és újszerű hozzájárulás a magyarországi amerikanisztika tudományterületéhez. Kovács Ágnes Zsófia az SZTE Amerikanisztika tanszékének docense és a Társadalmi Nemek Tudománya Kutatócsoport tagja. A Wharton építészeti emlékeiről írt kötet a szerző harmadik könyve *The Function of the Imagination in the Writings of Henry James: The Production of a Civilized Experience* (Lewiston, New York: Mellen, 2006) és a *Literature in Context: Reading American Novels* (Szeged: JATE Press, 2010) című kötetek mellett. Sári B. Lászlóval közösen szerkesztett könyve *Space, Gender, and the Gaze in Literature and Art* címmel 2017-ben jelent meg.

Edith Wharton szépirodalmi munkái mellett öt útirajzot és számos, az utazás témájával kapcsolatos esszét hagyott örökségül. Wharton szenvedélyes utazó volt, amely egyrészt terápiaként szolgált számára, másrészt inspiráció-forrásként szépirodalmi műveihez, harmadrészt a kor társadalmi konvencióit áthágó női önmegvalósítás egyik eszközeként is funkcionált. Az írónő több mint hatvanszor kelt át az Atlanti-óceánon. 1917-ben Marokkóba is ellátogatott, ahol több hárembe is eljutott. Az utazás mellett, a művészet, az építészet és a kertépítés az írónő kedvelt témái közé tartoztak, Wharton számos tanulmányt szentelt e témának. A kötet az építészet emlékezete témát dolgozza fel a Wharton-életműben, s ebben a tekintetben hiánypótló vállalkozás. A kötet fő szervezőeleme a hét fejezetben kronologikusan vizsgált útirajz mint a kulturális emlékezet helye, kezdve Wharton 1904-es megjelenésű *Italian Villas and Their Gardens* című művével, a francia, marokkói és görög útirajzokon át az 1920-as évek töredékes spanyol naplójáig és beszámolójáig.

A kötet olvashatóságát és a megértést segíti a fejezetek szoros egymásra épülése. A következőket kutatói munkát jelzi az egyes fejezetek végén található szerteágazó és minden részletre kiterjedő felhasznált irodalomjegyzéke, valamint a megértést támogatják a fejezetek végére helyezett rövid összefoglalók. Kovács értelmezésében az objektív szépérzéssel rendelkező szemlélő és megfigyelő műértő (*connoisseur*) (3) Wharton-kép mellett megjelenik egy formálódó tudatos társadalomkritikus Wharton is. Mindez dekódolható egyfajta egzisztenciális küldetéstudatként is, amikor is Wharton háborús élményeiből naplót és esszéket is írt *Fighting in France* (1915) címmel. Bár a kötetben főként Wharton erős francia kötődése kerül előtérbe, az elemzésekből egyértelműen

egy kozmopolita-Wharton kép bontakozik ki az olvasóban. Ez a „világpolgári szemlélet” áthatja az egész kötetet, amely egyértelmű erőssége az interdiszciplináris szemléletű műnek. A háborús képek leírásakor Wharton a Nagy Háború okozta kulturális veszteségek és rombolás hatásait már-már a nemzeti érdekek és problémák fölé helyezi, hangot adva annak az igénynek, hogy az emberiség érdekei felülmúlják egy ország érdekeit, bár a francia civilizációs fölény gondolatától nem tud elszakadni.

A tizenkilencedik század folyamán a modernizáció, az urbanizáció, a technológiai fejlődés, az iparosodás és a kontinenseket átívelő utazás lehetőségének felgyorsult üteme drasztikus hatással bírt az emberek mentalitására. Az ilyen változások és fejlemények nem csupán a korabeli mentalitásra voltak hatással, hanem az egyének ismeretgyűjtési módjaira is, ahogyan a világot értelmezték, és ahogyan bemutatták tapasztalataikat a kortársaiknak úti beszámolóikban, leveleikben és naplóikban. Vajon mindezen kérdések hogyan jelennek meg Kovács Ágnes Zsófia könyvében? A kötet egy irodalmi *tour de force*, szellemi kihívás és barangolás Wharton útirajz formájában megjelenített emlékeiben, amelyhez egy a szerző által felvázolt Wharton-térképet (2) is kap az olvasó. Wharton nem szépirodalmi szövegei, útirajzai a női írás ego-dokumentumként is értelmezhetőek a történészek számára, ugyanakkor a szerző irodalomtörténeti munkájának eleget téve irodalmi szöveggként értelmezi és olvassa ezeket. A kötet Wharton kevéssé ismert oldalát, Whartont az utazó művészettörténészt mutatja be komplex művészettörténeti értelmezések hálójában. Ez akár csapda és vég nélküli labirintus is lehetne mind a szerző mind pedig az olvasó számára, de Kovács intelligens módon tárja fel Wharton világnézetének fejlődéstörténetét az esztétikai élménykeresésből egyfajta tudatos egzisztencialista küldetéstudatba kiteljesedve, s ezzel Wharton útirajzainak jelentőségét Oswald Spengler *A Nyugat alkonya* című művéhez hasonlatos civilizációs ideológiakritikává tágítja. A kötet Wharton útirajzait az építészet szimbolikus jelentéstartalmának tükrében mutatja be. Mindemellett széles spektrumú térképet nyújt Wharton művészettörténészekhez (John Ruskin, Émile Mâle, Arthur C. Porter) és más írókhoz (Wolfgang Goethe, Henry Adams, Henry James) fűződő összetett kapcsolatáról.

A projektet Gary Totten 2007-es, az anyagi kultúra és társadalmi szerep összefüggéseivel kapcsolatos felvetése inspirálta. Totten szerint az anyagi kultúra, jelen esetben az építészeti alkotások a szépirodalomban az uralkodó ideológia metaforikus manifesztációjaként szolgálnak (9). A kötet arra keresi a választ, hogy vajon Wharton útirajz- jellegű írásait is lehetséges-e ily módon, építészeti szempontból elemezni, tehát Wharton nem szépirodalmi írásait irodalomtörténeti és e sajátos interdiszciplináris diszkurzus szempontjából vizs-

gálni. Kovács értelmezése azt sugallja, hogy Wharton építészeti vízióit azok diszkurzív intézményesített kontextusában szükséges olvasni: egyrészt mint a szépség vizuális befogadásélményének leírásait Wharton korai olaszországi és franciaországi útirajzaiban többek között John Ruskin művészettörténeti művei alapján, másrészt mint a Wharton-életmű változásainak olvasatát 1904 és 1928 között az intézményi kontextusok változásának tükrében.

Diszkurzív szempontból nézve Wharton útirajzai többféle irodalmi hagyományt ötvöznek. Egyrészt felhasználnak különböző útirajz-stílusokat, másrészt a napló és leírás személyesebb hagyományára is építenek. Mindezek mellett Whartonnak női utazóként a századfordulón különböző kihívásokkal kellett szembenéznie, ahogy a kötet bevezetője is árnyalja, szembemenve a kor nők felé elvárt társadalmi viselkedési normáival (3). A kötet révén a művészettörténet kérdései iránt érdeklődő világutazó modern új nő (*New Woman*) képe rajzolódik ki. Általánosságban elmondható, hogy az útirajzíró Wharton közvetetten foglalkozik a nők életét érintő kérdésekkel írásaiban (208). Beszámolóiban ötvözi a művészettörténet és a néprajz módszertani hagyományait és egy olyan indirekten női írói gyakorlatot hoz létre, amely a múlt iránti érdeklődést a szépség iránti esztétikai érdeklődésével elegyíti. A szerző szerint Wharton illusztrációkban gazdag útirajz-öröksége tudatos szándékot fed fel Wharton részéről, mégpedig azt, hogy kibújjon a női útirajzírókkal szemben fennálló elvárások alól. A szerző érzékeny elemzőként rámutat arra, hogy Wharton nem festői érzékkel illusztrált útikönyveket kívánt készíteni nők számára, hanem technikailag megalapozott tanulmányokat tudományos érdeklődésű olvasóinak. Fényképekkel illusztrált, a szentimentális megértés módszerét tárgyiasan ismertető könyveiben sikerül elérnie a műfaji elvárásoktól való függetlenségét. Példának okáért a háború alatt Wharton nőként csak a frontvonalak mögötti életről számolhatott be. Megszűrte a látott információkat és emlékképeit, kritikai benyomásait indirekt módon az építészeti nyelven keresztül láttatja úti beszámolóiban. A szerző értelmezésében Wharton indirekt ábrázolási stílusának másik módja az, ahogy Wharton a nők életét érintő kérdések korlátait az etnográfiai kommentár műfaja révén feszegette. Az *In Marocco* című írásában Wharton kritikus képet ad a muszlim nők korlátozott életéről a háremben, amelyet egyértelműen a keleti világ iránti előítélet hat át. Ugyanakkor az 1919-es „The New Frenchwoman” című írásában Wharton kritikusan szembeállítja a francia és az amerikai nőiességhez való kulturális attitűdöket (208).

Wharton felsőbb osztálybeli származása lehetővé tette számára, hogy olyan helyekre is eljusson, amelyek más utazók számára elérhetetlennek bizonyultak, mint például feltárult előtte a megrekedt domesztikált állapotokat mutató izolált marokkói hárem tere, ahová látogatóként beengedték. A kérdés

az, amelyre a kötet se ad egyértelmű választ - bár az intézményi korlátozások hatásaira utal, - hogy mennyire kapott Wharton instrukciókat arra nézve, mi az, amit publikálhat a látottakból. Kétségtelen, hogy Wharton nézeteit meghatározta a múlt kulturális gyökereibe ágyazott gyarmati keleti nőiesség többszörös sztereotípiája (156). Ennek a sztereotípiának a részletes kibontása árnyaltabb képet adott volna Wharton orientalista nézeteiről.

A kötet struktúrája egységes és jól átgondolt koncepciót jelez. A szerző világosan bemutatja Wharton művészettörténeti és kultúrtörténeti elgondolásainak fejlődéstörténetét. Az első és a második fejezet Wharton olaszországi útirajzai alapján mutatja be az olasz villaépületek stílusait és művészettörténeti háttérét. A második fejezetben bontakozik ki Wharton „tünékeny” festői látásmódja a valóság és a művészet összemosódása révén, amely a táj felszínes majd elmélyedő megfigyelésének hatására alakul ki (81). Wharton nem szépirodalmi írásaiban az utazás, a kertépítés és a belsőépítészet kérdései iránt is érdeklődött, amelyek hagyományosan női témáknak számítottak az adott korban, emellett filozófiai, metafizikai és vallási témák is beleszövődtek írásaiba (4).

A harmadik és a negyedik fejezet az író nő franciaországi – választott otthonának - útleírására koncentrál, amelyet az első világháború tragédiája árnyékol be. A negyedik fejezet „háborús képek” címmel az egyik legizgalmasabb fejezete a kötetnek, ahol Kovács árnyaltan mutatja be Wharton elmozdulását a szépség vizuális befogadásától a civilizációs kritikáig. A negyedik fejezetben a szerző bemutatja, ahogy Wharton integrálta a korábbi útirajzírói módszerét a kortárs közvetített civilizációs diszkurzus mentén, főként a francia kultúra tekintetében, amelyet a Nagy Háború megmenteni hivatott. A szerző reprezentatív esettanulmányként a Reimsi katedrális bombázásának történetét vizsgálja érvelésének alátámasztására (28). A szerző értelmezése szerint a whartoni „seeing eye” (mindent látó szem) (146) leírásaiban a katedrálisok a múlt kontinuitásának térbeli leképeződései, illetve ennek a múltbéli folytonosság elismerésének szentimentális modelljei (102). Ugyanakkor Wharton háborús beszámolóí a korabeli francia és amerikai sajtó retorikáját átvéve szembeállítják a francia civilizációt a német Kultúrával, amikor bemutatják, hogyan veri vissza Franciaország a civilizáció „szelleme” ellen intézett német Kultúra támadását (123).

Az ötödik fejezet Wharton 1920-as marokkói útleírására koncentrál. Ez a fejezet feltérképezi a Wharton franciabarát Észak-Afrikával kapcsolatos olvasatait és elvárásait, és mindezeket nyomon követi a tényleges marokkói jelenetekről szóló beszámolóiban. Mindemellett a szerző Wharton háborús írásainak stíluselemeit is azonosítja a marokkói leírásban, legfőképpen a Reimsi katedrális lerombolásával kapcsolatban kirobbant francia-német kulturális

polémia fordulatait. Ez a fejezet érdekes metszéspontját nyújtja a francia gyarmati diszkurzus és háborús retorika találkozási pontjainak és egyben rámutat Wharton valóságot torzító és a koloniális diszkurzust megerősítő ábrázolásmódjára is a marokkói sivatag, iskolák és a háremek ábrázolásában. Irodalomtörténeti szempontból itt kíváncsi lehetne egy árnyalt társadalmi rétegződéseket is bemutató komplementer elemzés, amelyet a szerző a bevezető 22. oldalán felvillant, ugyanakkor az átfogó interdiszciplináris művészettörténetet bemutató vizsgálat bőségesen kárpótolja az olvasó esetleges hiányérzetét.

A hatodik fejezet Wharton állandósult érdeklődését mutatja be az Égei-tenger iránt, összehasonlítva *The Cruise of the Vanadis* ([1888] 1992) és az *Osprey Notes* ([1926] 2021) című műveit. A hetedik fejezet Wharton „Spanyol naplóját” ([1925] 2011) vázolja fel Wharton két másik rövid töredékes írásával. Wharton spanyolországi jegyzetei (újra)felfedezésnek számítanak Wharton többi útleírása között. A szerző rámutat arra, hogy a nemrégiben feltárt levéltári források Wharton égei-tengeri és spanyolországi útjairól a szépség megtapasztalások kinyilvánításai, amelyek a múltat a jelennel hídként összekötik. Wharton 1904 és 1920 között megjelent írásai mind illusztráltak. A szó és kép együttes olvasata további értelmezési réteget eredményez arra nézve, hogy Wharton mennyire támaszkodott az útirajzírás képszerű, technikai, valamint „szentimentális” hagyományaira (207).

Wharton útleírásai a múlt anyagi-kulturális maradványai iránti tematikus érdeklődést mutatnak, amely párosul az utazó szépségélménye iránti esztétikai érdeklődésével. A szépség megtapasztalása ezen építészeti emlékek és tárgyak megbecsüléséhez kapcsolódik, így egyfajta érzelmi válasz is a néző részéről, valamint a kulturális múlt azon szakaszához való kapcsolódás kifejeződése, amelyben az adott anyagi kultúra éppen szemlélt tárgya született. A szerző értelmezésében Wharton számára a szépség és a kulturális folytonosság ilyen esztétikai megítélése elsősorban a barokk Itáliához, a középkori Franciaországhoz, a klasszikus Görögországhoz, valamint a középkori Spanyolországhoz kapcsolódik. Kovács Ágnes Zsófia értelmezésében az idealizált múlt iránti tematikus érdeklődés a modern huszadik századi Európa valóságának elutasítása is egyben (209).

A kötet hozzájárul a Wharton-életműben eddig nem hangsúlyos útirajzok kritikai recepciójához, az útirajz-irodalom korpuszának társadalmi diszkurzusként való értelmezéséhez, valamint történeti áttekintést is ad Wharton etnográfiai, művészet- és kultúrtörténeti nézeteiről a női útirajzírás műfaján keresztül (3). Wharton korát megelőzve szembement a kor férfiközpontú útirajz-irodalom hagyományaival és egy interdiszciplináris, művészettörténetet és etnográfiát ötvöző sajátos írói stílust alakított ki, amely-

nek révén nem szépirodalmi írásai mint útirajzok, művészettörténeti kalauzok és irodalmi alkotások is érzékeny korrajzot nyújtanak. A kötet átfogó képet ad a Wharton úti beszámolóiban szereplő építészeti emlékek irodalom- és kultúrtörténeti jelentőségéről és interdiszciplináris diszkurzusként olvassa Wharton útirajzait. A könyv egyaránt tarthat számot a téma iránt elkötelezett Wharton kutatók és az érdeklődő olvasók figyelmére.

Szélpál Livia